

Csorba László, történész – Bodor Virág

- Témánk: a nyomok, amit kultúrák hagynak egymáson, egy városon. Mi most Budapestről fogunk beszélgetni. Mik azok a legfontosabb hatások, amik Budapestet ebből a szempontból érték, és amik nagyon látványosak?

- Több szinten lehet erről beszélni, hiszen egy város az egy hatalmas, összetett, óriási, élő organizmus. Van, egyfelől, amit közvetlenül látunk, tehát az épületek, a szerkezet, a természeti tájban való elhelyezkedése, ez már eleve nagyon sok mindent meghatároz. Aztán vannak olyan hatások, amik az emberek életmódjában, lelkében, mindennapjaiban jelennek meg, és ez a kétféle hatás áthatja egymást, kölcsönhatásban lehet egymással, és akkor az nagyon izgalmas lehet, hogy mondjuk egy építészeti stílus és az egyfajta mentalitás az vajon az emberek életében is jelen van-e. Gondoljunk arra, hogy nagy-nagy egyetemes korszakok és stílusok hatottak Budapest alakulására.

- Mondjon erre egy példát, hogy mi az, amikor összekapcsolódik a mentalitás, és mondjuk az építészet.

- Mondjuk például a barokk korszakban. A barokk, különösen itt közép Európában, elsősorban a Habsburg hatalomnak az önreprezentációja volt. De nem csak az, hanem ez a stílus, ez az életérzés, a világnak ez a fajta felfogása, ez minden társadalmi rétegnek a saját életében megjelenik, még a parasztság életében is. Buda és Pest lakosságában ugyan klasszikus parasztok nem voltak, de voltak földművelő polgárok, tehát a kispolgárságnak egy jelentős része például szőlőműveléssel foglalkozott Budán. Nos, az ő házaikból még maradtak meg olyanok, amelyeken egyfajta paraszt barokk jelenik meg. Vagy gondoljunk az egyházi épületekre, amelyekben megvan a nagy hatalmi reprezentáció Mária Terézia korából. Vannak olyan Mária szobrok, például Magyarországon, amelyek Mária Terézia vonásait hordozzák magukon. Ugyanakkor egész apró kis mozzanatokban is megjelenik ez, például templomi kegytárgyakban, képekben, amelyeken felvillan, mondjuk az óbudai vagy a budai mindennapi élet is.

- Kezdjük a legelején, tehát egy kicsit menjünk vissza időben. Melyik volt az első olyan történelmi időszak, ami látványosan rajta hagyta a nyomát ezen településen?

- Természetesen a római korszakot említhetjük, mert a római korszak bizonyos építészeti emlékei a mai napig elemei a városnak. Tehát valamiképpen együtt élünk velük, ugye nem a mai Budapest centrumában, hanem északabbra, Óbudán helyezkedett el annak idején Aquincum, az aquincumi légiós tábor, és a köréje települő polgár város, amelyik ellátta a katonákat áruval, illetve azt a piacot kihasználta, amit a hadsereg mozgása, illetve a határváros jelentett, mert a folyó túloldalán már a 'barbár' világ helyezkedett el, és az így adódó kereskedelmi helyzeteket hogyan használták ki. Nagyon fontosak voltak a hőforrások, tehát az úgynevezett felbudai hévizek. Ezeket a város budai oldalának északabbi részén lévő vizeket már a rómaiak is használták, például a hajógyári szigeten lévő helytartói palotában, pompás melegvízben fürödhetett talán maga Hadrianus császár, ugyanis van olyan adatunk, hogy Hadrianus fiatal korában egy ideig Pannóniában élt. Vagy például ide, a Klubrádióhoz nagyon közel van a katonai amfiteátrum, ez a hatalmas, óriási építmény, ami itt van Óbuda szívében, és az itt élő polgárok életének mindennapi részét alkotja, kis gyerekek ott játszadoznak, szaladgálnak, vagy akár ünnepségeknek, és egyéb városi alkalmaknak lehet ez egy szép helyszín.

- Ezek az épületek, amiket említett, teljesen kimaradnak Budapest életéből. Jó, hogy kis gyerekek szaladgálnak, de soha többet nem használtuk őket. Hogy maradtak ki ezek az életből? Későbbi koroknak az épületei, azok használatban maradtak.

- Nem, nem mondanám így. Ez is, koronként változik, ezekre a romokra rátelepültek épületek. Hosszú ideig a hagyomány úgy tudta, hogy ez itt Buda vára volt, azaz Attila testvérének, Budának a vára. És egy időben mindenféle apróbb, kunyhószerű épületek, egyebek épültek az antik romokra. Amit most látunk, az már a modern műemlék szemlélet, amely lepucolta rólok a felesleget. Az Aquincumi Múzeum mellett például a Csiga dombot például csak a múlt század közepén kezdték el kiásni, tehát a polgárvárosi amfiteátrum bájos kis kör cirkusza korábban nem létezett, ott éldegéltek rajta a szegény emberek, és Dorma Károly, aki már régész, kezdte el kivakarni. Vagy gondoljunk az úgynevezett Kontra-Aquincumra, lenn a Gellért-hegy lábánál volt egy szűk átkelő szoros a Dunán, és a túloldalon is felépítettek egy helyes kis erődöt, aminek a romjaira többek között ráépült a belvárosi templom vagy az úgynevezett gödör, ahol ma az egyetemisták éldegélnek, de azokon mind egykor budai polgárházak emelkedtek.

- Mi a következő időszak, ami hasonlóképpen rajtahagyta nyomát ezen a településen?

- Azt kell mondanom, hogy nyugodtan hasonló színvonalon beszélhetünk a román, a gótika vagy a reneszánsz korszakáról. Ezeknek a nyomai elsősorban a régi budai polgárvárosban, a várnegyedben található. Itt számos olyan ház van, amelyeknek alapjai visszamennek erre az időszakra. A XIII. században alapította IV. Béla tulajdonképpen a budai várat, tehát igazi román stílusjegyek itt kevésbé vannak, de a gótika már jócskán jelen van. Az ülőfülkék ott vannak a polgárházak bejáratánál, a szolgák egykor ott üldögéltek.

- Ezt honnan importáltuk?

- Ennek vannak természetesen kiváló kapcsolatai elsősorban Közép-Európának a német területein, hiszen ugye a magyarországi polgárság jelentős része német származású. Ez nem jelenti azt, hogy nem volt magyar vagy szláv eredetű polgárság is, de a zöme alapvetően német jellegű volt. Megvan ennek az oka Európa középkori történetében. Lényeg az, hogy ez a fajta hatás tehát érvényesült, de mondhatjuk azt, hogy egy idő után nem egyszerűen német hatás, hanem az úgynevezett internacionális gótika működik itt, mely egy olyan stílus amely Európa nagyon számos pontján a brit szigetektől a balkán bejáratáig és az északi tengerektől Itáliáig nagyon sokféle formában megvan. Ilyen módon az akkori Buda, és a mai középkori Buda is érezhetően ennek az európai stílusnak a része.

- Félbeszakítottam a felsorolásban az előbb. A falfülkéknél tartott...

- Csak fel akartam idézni a budai életnek azt a mozzanatát, hogy mondjuk az uraság kiad egy parancsot, és csettint egyet, és akkor a falfülkében üldögélő szolga felpattan, és rohángál, és intézkedik. És a budai életnek ez a fajta rekonstrukciója, ez a reneszánsz korban is lehetséges, hiszen már elég sokat tudunk arról, hogy a reneszánszban hogyan alakult a budai vármegeye és hogyan alakult a kapcsolata a királyi palotával, aminek egy jó részét Zsigmond király úgynevezett friss palotaként építette fel. Vagyis a korabeli gótika, késő gótika stílusa, majd Mátyás idején már a reneszánsz elemei jelennek meg itt. És érzékelhetően, nem nagyon, de azért érzékelhetően jelen van.

- A reneszánszban hogyan kapcsolódik össze a mentalitás, a kor lelki oldala, és az építészet?

- Elsősorban a budai várpalota a példa. A nagy stílusirányzatoknak a tömegek körében való érvényesülése az egy hosszú folyamat. Magyarországon a polgárság, vagy a nemesség alsóbb rétegeinek a körében hogy jelenik meg ez a XVI. század? Ez már a három részre szakadás, tehát már a törökkel való viaskodás időszaka. Mátyás idejében a reneszánsz még egy sima udvari kultúra. De hát itt van ugye a gyönyörű budai várpalota, és abban Mátyás Corvina könyvtára. A Corvina könyvtár nagyon reneszánsz stílusban épült, az ottani könyvek a reneszánsz könyvkultúra itáliai emlékei voltak. Ráadásul annyira híresek és fontosak, hogy amikor 150 évvel később, 1686-ban a császári seregek visszafoglalják Budát, akkor van egy kiváló olasz hadmérnök Lodovico Marseilla, aki azért vágtat a legelején, őli ott a törököt, becsörtet a budai várba, hogy hátha még a Corvinákból, ezekből a gyönyörű reneszánsz emlékekből még megtalál egy két darabot.

- Közben el is értünk a következő korszakhoz, hiszen most a török hódoltságról beszélünk, és annak szintén rengeteg nyoma van itt a városban.

- Igen, igen jelentős mértékben persze elsősorban a budai oldalon. A törökök nagyon érdekes módon építkeztek. Nem rombolták le a keresztény templomokat, de nem engedték őket újjáépíteni. Ezért egy pár évtized múlva ezek természetesen összeomlottak, maguktól. A törökök komoly építkezést csak két irányban végeztek. Egyfelől katonai, várépítészeti tevékenységük volt. A mai budai várnak vannak nagyon szép részletei, amik még a török korból valók, például a nyugati várfalon a Krisztinára nézve Karakas Basa tornya. Ezt most éppen nem rekonstruálták, de nagyon gyönyörű. Vagy például amikor 1683-ban nem sikerült Bécs elfoglalása, akkor már tudták, hogy a keresztény seregek meg fogják rohanni Budát. És akkor Isztambulból érkezett egy kiváló hadmérnök, Ciávus Aga, és ő mindenféle építkezéseket működtetett a városban, és a mai napig megvan a Ciávus Aga bástyája, kapuja, tehát olyan részletei a gyönyörű budai várnak, amik ebből a török korból származtak. De a leghíresebbek persze nem ezek, hanem a Dzsámik, minaretek, ezek nem maradtak fenn a mi fővárosunkban. Érden, Egerben és Pécsen lehet minaretet látni Magyarországon. De még híresebbek a fürdők, amelyek viszont kiválóan működnek a mai napig a felhévizeknél, tehát a Császárfürdő, a Lukács fürdő környékén mind, másfelől a budai alhévizeknél ami, elsősorban a Rudas fürdőt, a Rácfürdőt, a Gellért fürdőt jelentik. A Gellért még ebben az időben sáros, iszaposabb fürdő volt, de a Rudas fürdő az volt a leghíresebb, maga Sokoli Musztafa, aki az egyik legkiválóbb budai basa volt, egy nagyon gazdag balkáni eredetű férfiú, egy kiváló katona az iszlám szellemétől, kultúrájától áthatott férfiú, és neki köszönhetjük a Rudas fürdő mai napig gyönyörű, nyolcszögletű, belső központi termét. Vagy pedig a Rácfürdőnek azt a török részét, ahol vastag, óriási vízszögletű dől ki a falból, alatta álldogálnak az emberek, biztos, hogy hajszállra ugyanúgy, mint egykor a vad veterán janicsárok, akik a csúzos bajokat verték ki a derekukból a forró víz segítségével.

- Gül baba türbéje?

- És valóban, néhány temetői emlék is fennmaradt. Van egy gyönyörű hagyomány erről: a hádzsi bektasi rend, a török hadsereget kísérte, ennek egy szent életű, kiváló vezetője volt bizonyos Gül baba, Rózsák Atyja, aki, amikor elfoglalták Budát 1541-ben akkor egy gyönyörű istentiszteletet tartott a Mátyás templomban, ahol pillanatok alatt ilyen szőnyegekkel letakarták a keresztet meg az oltárokat. Tehát ilyen rítus babonások ne zavarják Allah tiszteletét. És egy gyönyörű, több órás istentiszteletet tartott, aminek a végén egyszer csak észrevették, hogy Gül baba meghalt, ezalatt halt meg, és ezt egy csodálatos,

isteni kegyelemnek tekintették, hogy az öregembert éppen Buda bevételének csúcs istentiszteletén szólítja magához Allah és ezért ezt a csodát megőrizték. A budai vár szemközti domboldalán, amit aztán később Rózsadombnak neveztek, tehát ez már egy modern név persze, emelték az ő halotti türbóját. Ez a török kivonulása után is fennmaradt, és ez lett az iszlám legészakibb zarándokhelye, a 20 leghíresebb iszlám zarándok helynek az egyike. Gyönyörűen helyre van állítva. Már a XIX. században is vigyáztak rá, amikor a török-magyar barátkozás felerősödött, orosz ellenes élel, ezért a türbére nagyon vigyáztak: gyönyörűen felújították, és ma is megállnak a török, meg az arab turistabuszok ott. Kivágtatnak a turisták, boldogan hajlongnak, csodálják a kilátást, és utána elmennek. Szóval ez a remek állapotban lévő türbe is őrzi a török kultúra emlékét Budapesten.

- A következő időszak pedig már a modern hatások időszaka: eklektika, Bécs, egy kis Bauhaus.

- Igen, a barokk ugye egy nagy korszak még: a három városban külön hatott, Óbudán külön, fenn Budán és lenn Pesten. Tulajdonképpen az egyesítés az, ami aztán egy újabb olyan lehetőséget teremt, ami immáron a létrejövő óriási nagy város karakterére általános benyomást gyakorol. Széchenyi, amikor kitalálta azt, hogy a hidat, ha megcsináljuk, akkor a híd fogja egyesíteni ezeket az iker városokat, és hiába a polgárság ellenállása, egyúttal nemzeti érdek az, hogy egy olyan modern centrum létrejőjön, amely a közigazgatásnak, a gazdasági életnek, a kultúrának a centruma. Most az ő ifjúkoruk ugye a reformkor, az már a történelmi stílusok újjászületésének az időszaka. Ugye a francia forradalom újra fölfedezte a történelmet, az ókori Rómához hasonlította magát. A klasszicizmus vagy a romantika boldogan használta a gótika vagy a középkor stílusait is. És aztán igazából Budapest nagy stílusa a neoreneszánsz lesz, részben Ybl mester révén. Ha végigmegyünk az Andrássy úton vagy a Nagykörúton, akkor ezt a neoreneszánsz hatást érezzük. Ez az oka egyébként annak, hogy ha egy magyar turista mondjuk Firenzében jár, akkor a reneszánsz építészettől nem bolondul meg annyira, ahogyan illene, ugyanis ezekhez a formákhoz nagyon hozzá vagyunk szokva a neoreneszánsz révén, ami itt érvényesül. És aztán Budapest ettől kezdve a világ többi stílusával is nagyon lüktető, szoros kölcsönhatásban van, tehát amikor például az I. világháború után, elsősorban Németországban, kibontakozik egy nagyon érdekes modernizáló vagy futurisztikus stílus, a Bauhaus, akkor vannak Budapestnek olyan részei, úgy mond negyedei, ahol ez érvényesül. Templómépítészetben például mondjuk a Városmajor templomnál, vagy az új Lipótvárosban ezeket gyönyörűen látjuk érvényesülni. Vannak olyan telepek, nem nevezem lakótelepnek, bár végső soron azok, inkább olyan telepei a városnak, ahol ez a stílus, a maga egyszerűségével, tisztaságával valamiképpen érvényesül, de ez már nem az egész városon, csak bizonyos részletein hagyja ott a nyomát.

- És ha azt mondom, hogy ez az eklektika, és ez a neoreneszánsz az az időszak, ami a leginkább meghatározza a mai Budapest arcát?

- Így van, így van. Méghozzá egy nagyon érdekes rivalizáció, a Béccsel való rivalizáció miatt. Ha valaki Bécsben jár, azonnal érzi, hogy 'hoppá, hát én ezt nagyon jól ismerem', és persze attól függ hogy milyen az érzelmi elkötelezettsége, hogy ezt vajon egyfajta magyar kisebbségi érzéssel állapítja meg, vagy csak azt mondja, hogy tulajdonképpen ugyanarról van szó. Valóban Bécs volt a minta, Bécszet akartuk utolérni. Ez bizonyos szempontból sikerült is, de hát Budapest fekvése sokkal gyönyörűbb, mint Bécsé, tehát itt vannak olyan előnyök, amelyekkel lehetett működni de meg kell mondanom, elsőrangú koponyák nagy döntései nyitották meg a teret ahhoz, hogy ez valóban működjön. Például a Nagykörút létrehozása, vagy mondjuk a sugárúté, amit később Andrássy útnak neveztek, tehát ami összeköti a

belvárost, a városligetet, tehát egy-két ilyen nagy-nagy ötlet egy olyan struktúrát teremtett, amit aztán meg lehetett tölteni tartalommal. Ez a párhuzamosság tehát megvan, és ha tényleg valahol bármit felújítanak, abban a pillanatban mindenki megállapítja, hogy hát az van olyan szép, mint Bécsben, csak persze nem szabad hagyni, hogy lepusztuljon és tönkremenjen.

- Azért ejtsünk néhány szót a szocializmusról, ami szintén rajta hagyta a nyomait, bár szerencsére vagy nem is tudom, hogy fogalmazzunk, tehát hogy azért mégsem változtatta meg a városnak az uralkodó stílusirányzatát.

- A belső centrumét nem, de a nagy Budapestét már igen. Tehát hogyha bármilyen magasabb pontra felmegyünk, akkor a lakótelepek azok feltűnnek. A lakótelep építészet az egy nagyon erős karakterjegye a modern városnak. Persze lakótelep mindenütt volt, ez egy nagy korszaka elsősorban a II. világháború utáni építészetnek. Amerikában vagy Olaszországban ugyanúgy vannak lakótelepek, mint Magyarországon. A döntő különbség abban van, hogy mekkorák a lakások, illetve, hogy a házgyári építkezés formavilágát mennyire engedik, vagy mennyire engedték ilyen tömbszerűen érvényesülni a város egyes részein. Ugyanis volt egy olyan koncepció a XX század közepe táján, ami azt mondta, hogy nem szabad utánozni a régi stílusokat. Az eklektikának az a baja, mondták ők, hogy neogótikát, neoreneszánszt, neobarokkot csinált, ez hazugság, ez utánzat. Ahogy egykor a barokk „onezsinór” beleépítkezett a gótikába, és nem zavarta őket, hogy itt két, több száz év különbséggel működő stílus egyben van, hát ugyanúgy nekünk is a saját stílusunkat minden további nélkül bele kell építeni a régibe. Nos, ha budai várban sétálunk, néhány borzalmas következményét ennek még látjuk. A gondolatban persze van valami, de azt nagyon óvatosan kell megoldani, és különösen nagyon magas kvalitású új épületeket kell teremteni. Az igazi probléma az, ha a mai kor ócska színvonalú új épülete kerül feszültségbe, ellentétbe a régivel.

- Vegyünk egy példát a lakótelepeken, a budai váron kívül is! Nézzünk egy olyat, ami egy pozitív példa, és azt mondja, hogy hmm, ez igen, ez jó, hogy itt maradt szocializmusból.

- Természetesen a szocializmus története egyben egy világtörténelmi korszakkal is összefügg. A XX. század második felének általános modernizációs folyamataival, amelyekben persze az urbanizáció egy nagyon lényeges szerepet játszott. Annak idején ugye Alexander Bach belügyminiszter íratott egy nagy röpiratot arról az 1850-es években, hogy mennyit fejlődött Magyarország. És akkor Széchenyi írt egy kemény röpiratot erre, és azt írta, hogy 'Miniszter úr, hát a vasutat az idő hozta, nem az a hatalom, amelyet ön produkál'. Tehát vannak bizonyos civilizációs lépések, amelyeket a körülmények hoznak magukkal. Kétségtől egy adott politikai, társadalmi rendszerhez is kötődnek, hiszen éppen abban valósulnak meg, de valójában egy általánosabb emberi civilizációs fejlődés eredménye. Például a televíziót nem a Kádár korszak találta ki, de mégis a Kádár korszakból lett a magyar társadalom szerves részévé. Vagy a metróépítkezés. Budapest egyszerűen elért egy olyan szintre, amit nem lehetett már metró nélkül megoldani. Ez bizonyos értelemben a szocializmus eredménye, hiszen megtehették volna, hogy nem építik ki Budapestet, tönkremegy. Ennek megfelelően, ennek ellenére megtették azt, de azt kell mondanunk, hogy ez nem rendszer-specifikus eleme a város építészetének. Magyarul nem eredménye, vagy eredménye a szocializmusnak, hanem annak az általános modernizációnak a következménye volt, ami a XX. század második felében végbement.